

Aneta ZACHARJASZ

Problemy współczesnej edukacji – przestępczość i demoralizacja wśród nieletnich uczniów

Narastanie zjawisk patologicznych wśród dzieci i młodzieży szkolnej oraz rosnące zagrożenie niedostosowaniem społecznym, przestępczość, demoralizacja, przemoc rówieśnicza i uzależnienia wśród uczniów, stają się coraz większym problemem społecznym. Brutalizacja zachowań młodych ludzi, stopniowe obniżanie się granicy wiekowej sprawców popełnianych przestępstw oraz osób nieletnich wykazujących znamiona demoralizacji coraz częściej skłaniają do refleksji nad poruszonym tematem. W obliczu tego zagrożenia, nieadekwatne i przestarzałe akty prawne, brak skutecznych, efektywnych regulacji i procedur, które mogłyby usprawnić działania podejmowane przez szkołę w sytuacjach zagrożenia uczniów przestępczością i demoralizacją, nie napawają optymizmem. Zdecydowanie utrudniają nauczycielom podejmowanie działań z zakresu skutecznego oddziaływania wychowawczego, interwencji socjoprofilaktycznych i rozwiązywania różnego rodzaju sytuacji kryzysowych na terenie szkoły. Gdzie poszukiwać przyczyn pogarszającego się stanu rzeczy? Analiza przestępczości i demoralizacji nieletnich to obszerny przedmiot badań. Nieporozumieniem jest tutaj przedstawianie uzyskiwanych wyników badań jako czegoś ostatecznego i stałego, gdyż zjawisko to oraz rządzące nim mechanizmy są procesem ciągłym, dynamicznym, nieustannie ewoluującym, zmieniającym swój zakres i kształt nierozzerwalnie i wspólnie z rozwojem lokalnego środowiska, miasta, regionu. Tworzą one sieć różnorodnych czynników, wzajemnie się przenikających i powiązanych na wielu płaszczyznach życia społecznego. Ten oczywisty fakt uświadamia, że badania nad przestępczością i demoralizacją nieletnich oraz innymi patologiami społecznymi nigdy nie będą tematem zamkniętym. Jeżeli mają być przydatne, spełniać swoją rolę i choć po trosze odpowiadać na pytanie „gdzie tkwi przyczyna?”, muszą być prowadzone rzetelnie i na bieżąco aktuali-

zowane. Muszą nadać za rozwijającym się środowiskiem, przestrzenią życiową osób pozostających w zainteresowaniu badań.

Niniejszy artykuł, z uwagi na obszerność prowadzonych badań, analizuje jedynie wybrane aspekty tego problemu, z perspektywy osób nieletnich – uczniów szkół, którzy z różnych powodów mieli nieszczęście wejść w konflikt z obowiązującym prawem, bądź to poprzez popełnienie czynu karalnego (przestępstwa lub określonego wykroczenia), bądź poprzez tzw. demoralizację i których sprawy ostatecznie zostały skierowane do rozpoznania przez Sąd Rodzinny.

Polskie regulacje prawne dotyczące osób nieletnich. Przybliżenie podstawowych pojęć

Pojęcie „przestępczości nieletnich” jest pojęciem prawnym i kryminologicznym powszechnie stosowanym na całym świecie. Nie jest jednak pojęciem jednoznacznym. Niejednoznaczność ta wynika z różnych kryteriów określania podstawowych cech tego pojęcia, tzn. granicy wieku osoby, którą określa się jako „nieletnią”, oraz katalogu czynów i zachowań uważanych za przestępstwo. Między poszczególnymi krajami zachodzą różnice tak w określaniu rozpiętości wieku (dolnej i górnej granicy), jak i rejestru czynów uznanych za karalne w tym okresie życia¹.

Najważniejszym aktem prawnym w Polsce regulującym postępowanie w sprawach nieletnich jest Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich (u.p.n.) z dnia 26 października 1982 r., z późniejszymi zmianami. Jej głównym założeniem jest: „Przeciwdziałanie przestępczości i demoralizacji nieletnich i stwarzanie warunków powrotu do normalnego życia nieletnim, którzy popadli w konflikt z prawem bądź z zasadami współżycia społecznego, oraz dążenie do umacniania funkcji opiekuńczo-wychowawczej i poczucia odpowiedzialności rodzin za wychowanie nieletnich na świadomych swych obowiązków członków społeczeństwa...”².

Aby łatwiej zrozumieć analizowane zagadnienia, niezbędnym jest przybliżenie podstawowego dla całej Ustawy pojęcia „nieletni”. Definiuje go dokładnie art.1 par. 1 u.p.n., który mówi o konkretnych trzech przypadkach użycia tego pojęcia. Tak więc, ilekroć mowa jest o „nieletnim” rozumie się przez to osobę wobec której stosowane są przepisy niniejszej ustawy w zakresie:

¹ B. Hołyst, *Przestępczość nieletnich*, [w:] W. Pomykało (red.), *Encyklopedia pedagogiczna*, Warszawa 1993, s. 642.

² Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (tekst jednolity) Dz. U. z 2002 r., nr 11, poz. 109 z późn. zm.

1. zapobiegania i zwalczania demoralizacji w stosunku do osób, które nie ukończyły lat 18;
2. postępowania w sprawach o czyny karalne w stosunku do osób, które dopuściły się takiego czynu po ukończeniu 13 lat, ale nie ukończyły lat 17;
3. wykonywania środków wychowawczych lub poprawczych w stosunku do osób, względem których środki te zostały orzeczone, nie dłużej jednak niż do ukończenia przez te osoby lat 21.

Rozpiętość wiekowa pojęcia „nieletniego” według wykładni u.p.n. zależy od rodzaju zastosowanego postępowania uwzględniającego stopień demoralizacji, popełnienie czynu karalnego, bądź wykonywanie środków wychowawczych lub poprawczych. Precyzując, granice wiekowe zostały uzależnione od rodzaju zastosowanego względem nieletniego postępowania:

- do 18 lat w postępowaniu dotyczącym zapobiegania i zwalczania demoralizacji,
- od 13 do nieukończonych 17 lat w postępowaniu dotyczącym czynu karalnego,
- do 21 lat w postępowaniu dotyczącym wykonywania wcześniej orzeczonych środków wychowawczych lub poprawczych.

Kolejnym kluczowym terminem, jaki pojawia się w u.p.n., jest pojęcie „demoralizacji”, które w literaturze prawniczej do dziś budzi wiele kontrowersji. W wykładni sądowniczej najczęściej przyjmuje się, że demoralizacją jest zachowanie nacechowane zespołem względnie trwałych symptomów świadczących o nieprzestrzeganiu podstawowych zasad i norm społecznych, powtarzające się wielokrotnie. W art. 4 par. 1 u.p.n. ustawodawca w celu sprecyzowania pojęcia „demoralizacji” wylicza świadczące o niej przykładowe okoliczności, takie jak: „naruszanie zasad współżycia społecznego, popełnienie czynu zabronionego, systematyczne uchylanie się od obowiązku szkolnego lub kształcenia zawodowego, używanie alkoholu lub innych środków w celu wprowadzenia się w stan odurzenia, uprawianie nierządu, włóczęgostwo, udział w grupach przestępczych. Według założeń kryminologii, demoralizacja pojmowana jest jako niewynikający z przyczyn chorobowych lub rozwojowych stan struktur poznawczych prowadzący do nierespektowania norm moralnych, sprzyja łamaniu prawa³.

Rozpatrywana granica wiekowa dotycząca postępowań w sprawach o demoralizację przyjmuje wiek nieletniego do lat 18. Co do dolnej granicy wiekowej w praktyce orzecznictwa sądów rodzinnych przyjęto, że odpowiedzialność nieletnich w tym zakresie zaczyna się od lat 5. W odniesieniu do nieletnich pojęcie czynu karalnego precyzuje art. 1 par. 2 pkt 2 u.p.n., ilekroć w ustawie jest mowa o „czynie karalnym” – rozumie się przez to czyn zabroniony przez ustawę jako:

³ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajeński, *Kryminologia*, Gdańsk 2004, s. 320.

- a) przestępstwo lub przestępstwo skarbowe albo
- b) wykroczenie określone w artykułach:
 - art. 51 – zakłócanie spokoju, porządku publicznego, spoczynku nocnego,
 - art. 69 – umyślne uszkodzanie znaków umieszczonych przez organ państwowy,
 - art. 74 – niszczenie znaków ostrzegających o niebezpieczeństwie dla życia lub zdrowia,
 - art. 76 – rzucanie kamieniami (przedmiotami) w pojazd będący w ruchu,
 - art. 85 – samowolna zmiana znaków lub sygnałów drogowych,
 - art. 87 – kierowanie pojazdem po użyciu alkoholu,
 - art. 119 – kradzież i przywłaszczenie mienia,
 - art. 122 – paserstwo (gdy wartość mienia nie przekracza 250 zł),
 - art. 124 – niszczenie mienia,
 - art. 133 – spekulacja biletami,
 - art. 143 – utrudnianie korzystania z urządzeń użyteczności publicznej,

Tak więc, nie wszystkie wykroczenia zawarte w kodeksie wykroczeń stanowią czyny karalne w pojęciu u.p.n. Jeżeli zatem osoba nieletnia popełni czyn zabroniony o znamionach wykroczenia, inny niż wyszczególnione powyżej, zachowanie takie może być rozpatrywane jako przejaw demoralizacji. Ustalony w art. 1 par. 1 pkt 2 dolny próg odpowiedzialności nieletniego (13 lat) oznacza, że popełnienie czynu karnego przez osoby, które nie osiągnęły tego wieku, traktowane będzie jako przejaw demoralizacji i uzasadnia prowadzenie postępowania opiekuńczo-wychowawczego, uregulowanego w przepisach art. 44–47 u.p.n. (popełnienie czynu zabronionego wymienione jest bowiem w art. 4 par. 1 u.p.n. wśród innych okoliczności świadczących o demoralizacji nieletniego)⁴. W przypadku odpowiedzialności za popełnienie czynu karnego, granica wiekowa nieletnich przyjmuje rozpiętość od 13 do 17 lat. Z chwilą ukończenia 17 roku życia za popełnienie wykroczenia lub przestępstwa sprawca zaczyna odpowiadać karnie na zasadach określonych w kodeksie wykroczeń i kodeksie karnym.

Termin „nieletni” pojawia się jeszcze w innej ustawie, a mianowicie w Kodeksie karnym (k.k.)⁵, który przewiduje dwa przypadki odstępstwa od reguły odpowiedzialności karnej od 17 roku życia. Precyzuje to art. 10 k.k., który stanowi:

Art. 10 par. 1. k.k. – Na zasadach określonych w tym kodeksie odpowiada ten, kto popełnia czyn zabroniony po ukończeniu 17 lat.

Par. 2. Nieletni, który po ukończeniu 15 lat dopuszcza się czynu zabronionego określonego w:

⁴ K. Gromek, *Komentarz do Ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, Warszawa 2001, s. 37.

⁵ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 roku – Kodeks karny (Dz. U. z 1997 r., nr 88 poz. 553 z późn. zm.).

- art. 134 – zamach na życie prezydenta,
- art. 148 par. 1, 2 lub 3 – zabójstwo,
- art. 156 par. 1 lub 3 – spowodowanie ciężkiego uszczerbku na zdrowiu,
- art. 163 – spowodowanie katastrofy,
- art. 166 – podstępne lub z użyciem gwałtu porwanie statku wodnego lub powietrznego,
- art. 173 par. 1 lub 3 – spowodowanie katastrofy w ruchu lądowym, wodnym lub powietrznym,
- art. 197 par. 3 – zgwałcenie ze szczególnym okrucieństwem lub wspólnie z inną osobą,
- art. 252 par. 1 lub 2 – wzięcie zakładnika,
- art. 280 rozbój,

może odpowiadać na zasadach określonych w tym kodeksie, jeżeli okoliczności sprawy oraz stopień rozwoju nieletniego, jego właściwości i warunki osobiste za tym przemawiają oraz jeżeli poprzednio stosowane środki wychowawcze lub poprawcze okazały się bezskuteczne.

Par. 4. W stosunku do sprawcy, który popełnił występki po ukończeniu 17 lat, lecz przed ukończeniem lat 18, sąd zamiast kary stosuje środki wychowawcze, lecznicze albo poprawcze przewidziane dla nieletnich, jeżeli okoliczności sprawy oraz stopień rozwoju sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste za tym przemawiają.

Znamiennym dla Ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich jest fakt, iż wyraźnie odstepuje ona od charakteru karno-represyjnego na rzecz działań opiekuńczo-wychowawczych zmierzających do ochrony osób nieletnich i zapewnienia im jak najlepszych warunków do pełnego rozwoju, o czym w pełni mówią zapisy u.p.n.:

Art. 3 par. 1. W sprawie nieletniego należy kierować się przede wszystkim jego dobrem, dążąc do osiągnięcia korzystnych zmian w osobowości i zachowaniu się nieletniego oraz zmierzając w miarę potrzeby do prawidłowego spełniania przez rodziców lub opiekuna ich obowiązków wobec nieletniego, uwzględniając przy tym interes społeczny.

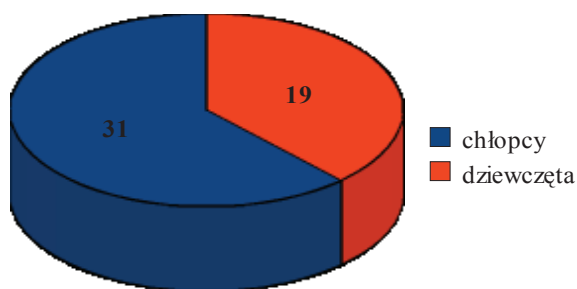
Par. 2. W postępowaniu z nieletnim bierze się pod uwagę osobowość nieletniego, a w szczególności wiek, stan zdrowia, stopień rozwoju psychicznego i fizycznego, cechy charakteru, a także zachowanie się oraz przyczyny i stopień demoralizacji, charakter środowiska oraz warunki wychowania nieletniego.

Takie podejście umożliwia indywidualizację podjętych posunięć w toku wszystkich faz postępowania z nieletnimi, a jej kryteria dotyczą m.in.: osobowości podsądnego, jego zachowania się, stopnia i przyczyn demoralizacji, warun-

ków wychowania oraz charakteru środowiska, w którym on przebywa⁶. Zatem charakter ustawy zobowiązuje wszystkie instytucje i organy zaangażowane w pracę z nieletnimi do kierowania się w pierwszym rzędzie ich dobrem.

Charakterystyka próby badawczej

Badaniami ankietowymi objęto grupę 50 osób – nieletnich uczniów jastrzębskich szkół, którzy w ostatnim roku mieli prowadzone postępowania wyjaśniające w sprawie popełnienia czynów karalnych lub przejawiali znamiona demoralizacji, a których sprawy zostały skierowane do sądu rodzinnego z wnioskiem o merytoryczne rozpoznanie. W skład badanej grupy weszło 19 dziewcząt i 31 chłopców w wieku od 10 do 17 lat.

Wykres 1. Struktura badanej grupy z uwzględnieniem płci

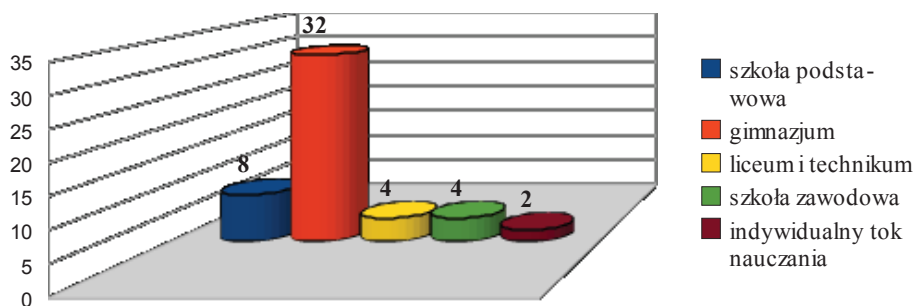
Większość próby badawczej stanowili chłopcy. Proporcje te odzwierciedlają utrzymującą się od szeregu lat tendencję, przy czym należy zwrócić uwagę na fakt, że w ostatnich latach notowany jest stały wzrost liczebności nieletnich dziewcząt popełniających czyny karalne. Niepokojącym zjawiskiem jest wzrastająca brutalizacja czynów popełnianych przez dziewczęta. Nierzadko są to pobicia, naruszenia nietykalności cielesnej, groźby karalne. Coraz liczniejsze grono dziewcząt dodatkowo wykazuje inne znamiona demoralizacji – sięga po papierosy, alkohol, narkotyki, ucieka z domu, stosuje przemoc fizyczną i psychiczną, wchodzi w poważne konflikty z rodziną i rówieśnikami.

Czyny karalne, jakich dopuścili się badani uczniowie, to najczęściej kradzieże, kradzieże z włamaniem, przestępstwa narkotykowe, pobicia, naruszenia nie-

⁶ A. Nowak (red.), *Zapobieganie demoralizacji i przestępczości nieletnich w świetle regulacji prawnych*, [w:] *Wybrane zjawiska powodujące zagrożenia społeczne (rozpoznawanie i przeciwdziałanie)*, Kraków 2000, s. 88.

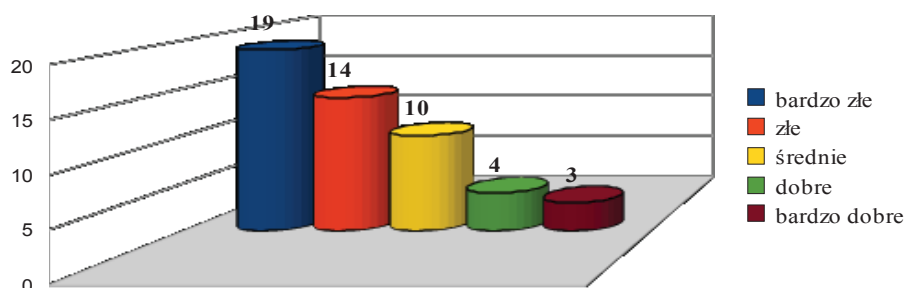
tykalności cielesnej, zniszczenia mienia, rozboje, groźby karalne i znieważenia nauczycieli. Najczęściej notowanymi przejawami demoralizacji było spożywanie alkoholu oraz sięganie po inne używki, takie jak papierosy czy narkotyki, ucieczki z domu, wagary, lekceważący czy wręcz agresywny stosunek do opiekunów prawnych oraz szeroko pojęte problemy wychowawcze, sprawiane na terenie domu rodzinnego i szkoły.

Biorąc pod uwagę rodzaj szkoły, do której uczęszczają ankietowani, w tej kategorii zdecydowanie najliczniejszą grupą okazali się uczniowie szkół gimnazjalnych w przedziale wiekowym od 14 do 16 lat, co wyraźnie potwierdza ogólnie przyjęte twierdzenie, że jest to najtrudniejszy wiek podczas całego procesu adolescencji. Spośród 50 badanych uczniów aż 32 uczęszcza do szkół gimnazjalnych, uczniowie szkół podstawowych to 8 osób, liceum ogólnokształcącego i technikum – 4 uczniów, do szkoły zawodowej uczęszcza także 4 uczniów, natomiast indywidualnym tokiem nauczania objętych jest 2 kolejnych uczniów (w zakresie szkoły gimnazjalnej i podstawowej).

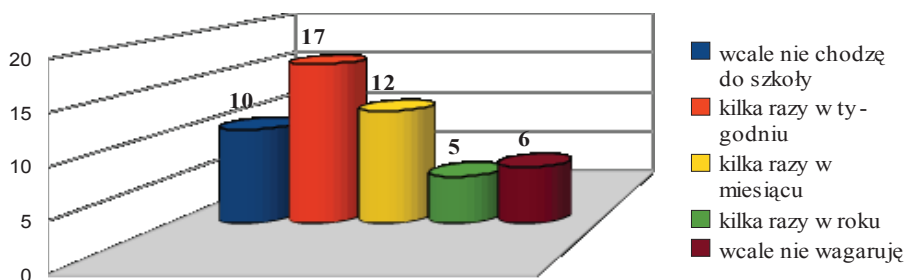
Wykres 2. Rodzaje szkół, do jakich uczęszczają badani nieletni

W opinii wielu ekspertów, a także grona pedagogicznego i rodziców, reforma oświaty w 1999 r. i utworzenie szkół gimnazjalnych znacząco przyczyniły się do wzrostu przestępczości i demoralizacji wśród osób nieletnich, co wydają się potwierdzać również statystyki policyjne. Popelnieniu czynów karalnych często towarzyszą inne przejawy demoralizacji, bardzo często są to problemy z nauką, zachowaniem w szkole, wagary oraz nieklasyfikowanie do następnej klasy. Według odpowiedzi osób ankietowanych aż 19 ocenia swoje wyniki w nauce jako bardzo złe, 14 – jako złe, 10 badanych twierdzi, że uczy się na średnim poziomie, 4 – osiąga dobre wyniki w nauce, a 3 uważa, że uczy się bardzo dobrze.

Wykres 3. Wyniki w nauce, jakie osiągają ankietowani uczniowie

Ponad połowa badanych, bo aż 29 uczniów, powtarzała lub ponownie powtarza klasę z powodu wagarów, złych wyników w nauce, poważnych problemów z zachowaniem, lub też została nieklasyfikowana z uwagi na całkowitą nierealizację obowiązku szkolnego, z tego 18 uczniów powtarza lub powtarzało klasę jeden raz, 3 – dwa razy, 7 – trzy razy i 1 powtarza klasę po raz piąty. Jeżeli chodzi o wagary, tylko 6 spośród badanych uczniów oświadczyło, że wcale nie wagaruje, na drugim końcu skali mamy natomiast aż 10 uczniów, którzy zupełnie nie realizują obowiązku szkolnego i nie czują z tego powodu jakiegось specjalnego dyskomfortu. Podczas luźnych rozmów okazywało się często, iż nie byli w stanie sprecyzować jakichkolwiek korzyści płynących z uczęszczania do szkoły. Niejednokrotnie wykazywali wysoce niepokojący brak troski o własną przyszłość.

Wykres 4. Częstotliwość wagarów wśród badanych uczniów

Analiza odpowiedzi na wybrane pytania zadane w ankiecie

Przyczyn demoralizacji należy doszukiwać się w niezaspokojeniu ważnych potrzeb psychicznych młodzieży, co często prowadzić może do poważnych za-

burzeń funkcjonowania, kryzysów emocjonalnych, kryzysów w systemie wartości, wątpliwości i lęków egzystencjonalnych. Winę za ten stan rzeczy w głównej mierze ponosi rodzina, następnie szkoła i środowisko lokalne (osiedle mieszkaniowe). Znaczący wpływ na demoralizację nieletnich mają również środki masowego przekazu⁷. Szczególnie silny wpływ na proces demoralizacji wywierają niekorzystne warunki środowiskowe, w jakich wychowuje się nieletni i w jakich kształtuje się jego osobowość, przy czym wpływ różnych środowisk, w których przebywa nieletni (rodzina, grupy rówieśnicze, środowisko szkolne, środowisko pracy), jest zróżnicowany w zależności od fazy rozwojowej, w jakiej nieletni się znajduje. Charakter środowiska i jego wpływ wychowawczy (pozytywny bądź negatywny) wyznaczają takie czynniki, jak:

- a) panujący w środowisku system wartości,
- b) stosunek do norm społecznych (moralnych, prawnych), wyrażający się w codziennym postępowaniu,
- c) wzajemny stosunek członków środowiska do siebie, wyrażający się w więzi emocjonalnej i umiejętności współżycia⁸.

Przedstawione poniżej odpowiedzi na wybrane zagadnienia zawarte w ankiecie dążą do nakreślenia obrazu badanego zjawiska, w oparciu o wymienione czynniki.

Świadomość prawna badanych uczniów

Prowadzone badania wskazują na niską świadomość prawną wśród nieletnich, dotyczącą zarówno istniejących uregulowań prawnych, jak i konsekwencji związanych z naruszaniem istniejących przepisów, w szczególności środków wychowawczych, jakimi dysponuje wobec nich sąd rodzinny.

Najmniej drastycznym środkiem jest upomnienie. Odnosi ono skutek, jeżeli nieletniego cechuje pewna wrażliwość, a stopień demoralizacji jest nieznaczny. Upomnienie można stosować również wobec nieletniego, który nieumyślnie popełnił czyn karalny, a jego dotychczasowy tryb życia nie budzi zastrzeżeń.

Sąd ustanawia nadzór odpowiedzialny rodziców, gdy uzna, że prezentowane przez nich postawy wychowawcze, chęć współpracy z sądem i pragnienie ratowania dziecka, którego prawidłowy dotychczas rozwój został zakłócony, pozwalają na rezygnację z bezpośredniej, systematycznej ingerencji sądu. W przypadku braku właściwego nadzoru sąd może ukarać rodziców karą pieniężną, ograni-

⁷ E. Czapiewska, W. Czapiewski, *Profilaktyka demoralizacji i patologii społecznej nieletnich w środowisku lokalnym*, Legionowo 1999, s. 11.

⁸ K. Gromek, op. cit., s. 56–57.

czyć lub pozbawić ich władzy rodzicielskiej. Sąd może orzec nadzór opiekuna prawnego nad nieletnim.

Środkiem najczęściej i najchętniej orzekanym przez sądy rodzinne jest nadzór kuratora. Pozwala to na pozostawienie nieletniego w środowisku rodzinnym, a jednocześnie na ingerencję osoby obcej, wspomagającej pracę wychowawczą rodziców.

Sąd może skierować nieletniego do kuratorskiego ośrodka pracy z młodzieżą, którego zadaniem jest wdrażanie podopiecznych do przestrzegania zasad współżycia społecznego, kształtowanie właściwego stosunku do nauki i pracy oraz rozwijanie uzdolnień.

Nieletni może zostać umieszczony w rodzinie zastępczej, czyli instytucji prawnej, której celem jest opieka nad dzieckiem trwale lub przejściowo pozbawionym opieki rodzicielskiej, opartej na modelu wychowania rodzinnego, której funkcjonowanie zapewniają odpowiednie instytucje państwowe.

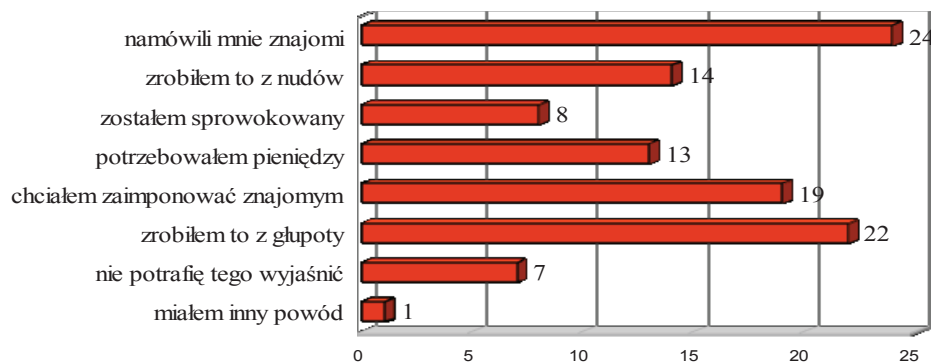
Najbardziej surowym środkiem wychowawczym jest umieszczenie nieletniego w placówce opiekuńczo-wychowawczej. Środek ten stosuje się w przypadku stwierdzenia u nieletniego zaawansowanego stopnia demoralizacji, co powoduje, że koniecznym staje się otoczenie go szczególną opieką i wzmocnionym nadzorem wychowawczym przez specjalnie w tym celu powołaną placówkę. Nieletni zdobywa tam wykształcenie i uczy się zawodu⁹.

Na pytanie: „Czy wiedziałeś/aś, że źle postępujesz, łamiesz prawo?” tylko 8 z ankietowanych uczniów stwierdziło, że w chwili popełniania czynu karalnego nie mieli świadomości łamania prawa, 34 – doskonale wiedziało, że naruszają przepisy prawne, z tego 22 liczyło, że nie zostaną złapani, a 12 – z uwagi na obecne przepisy prawne – czuło się zupełnie bezkarnie. Ponad połowa – 27 badanych uczniów – miała już wcześniej prowadzone postępowania w sądzie rodzinnym w sprawie popełnienia czynu karalnego lub demoralizacji, a konflikt z prawem nie był dla nich jednorazowym incydentem. Doskonale orientowali się w przebiegu całej procedury związanej z postępowaniem wyjaśniającym. Wobec tych nieletnich sąd rodzinny stosował już wcześniej środki wychowawcze przewidziane w art. 6 Ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich.

Wobec 17 z 27 notowanych nieletnich sąd rodzinny zastosował wyżej wspomniany nadzór kuratora, w stosunku do kolejnych 7, z uwagi na wysoki stopień demoralizacji, wydał orzeczenie o umieszczeniu w placówce opiekuńczo-wychowawczej. W stosunku do pozostałych 3 nieletnich sąd zastosował upomnienie, zobowiązanie do nauki oraz nadzór odpowiedzialny rodzica.

⁹ J. Kaleta, E. Mizera-Skrzyńska, *Poradnik dla nauczycieli – zasady postępowania z dziećmi i młodzieżą*, Katowice 2005, s. 32–33.

Kolejne z pytań dotyczyło motywów, jakimi kierowali się nieletni, popełniając czyn karalny lub przejawiając zachowania świadczące o demoralizacji.

Wykres 5. Powody popełnienia czynu karalnego lub zachowania zakwalifikowanego jako przejaw demoralizacji

Niemalże połowa ankietowanych uczniów stwierdziła, że dokonała czynu karalnego pod wpływem namowy znajomych, a 19 z badanych osób oświadczyło, że chciało także w ten sposób zaimponować swoim znajomym. Odpowiedź na to pytanie uświadamia, jak ogromny wpływ na młodego człowieka wywiera jego środowisko rówieśnicze. Zwłaszcza jeżeli w obrębie grupy rówieśniczej funkcjonują osoby, które przejawiają zachowania pozostające w sprzeczności z obowiązującymi normami społecznymi. Zachowania przestępcze stanowią najbardziej spektakularny wskaźnik negatywnego wpływu grupy rówieśniczej na jednostkę. W świadomości społecznej funkcjonuje raczej jednoznaczne przekonanie, że przestępcza grupa niemal bezwarunkowo wpływa na przestępczość jednostki, przy czym nie ma tu rozróżnienia ze względu na wiek młodzieży i rodzaje czynów przestępczych i innych zachowań patologicznych¹⁰. Zależności te wykazywano już w wielu wcześniejszych badaniach, a analizowana próba badawcza stanowi potwierdzenie wcześniejszych założeń. W drugim co do liczebności wariancie odpowiedzi, ankietowani jako przyczynę swoich konfliktów z prawem wskazują „głupotę”, zupełnie nieprzemyślane działanie, które także w większości przypadków łączyło się właśnie z chęcią zaimponowania grupie rówieśniczej.

¹⁰ B. Urban, *Zachowania dewiacyjne młodzieży w interakcjach rówieśniczych*, Kraków 2005, s. 49.

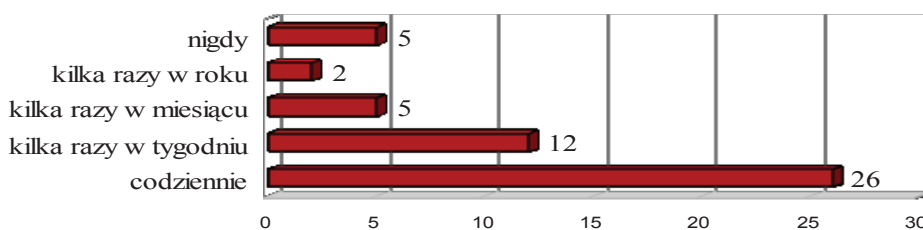
Używki i uzależnienia

Uzależnienie traktowane jest jako zespół określonych objawów i zachowań, głównie zaś nieodpartego pragnienia przyjmowania substancji psychoaktywnej¹¹. Wyróżniamy trzy rodzaje tej zależności:

- zależność psychiczna: to stan przymusowy (trudna do przezwyciężenia chęć), w którym konieczne jest okresowe lub ciągle przyjmowanie środka, który wywołał zależność,
- zależność fizyczna: stan patologiczny wywołany przez powtarzanie podawania organizmowi niektórych środków psychoaktywnych (co powoduje adaptację ośrodkowego układu nerwowego do tej substancji), a nagłe ich odstawienie wywołuje występowanie tzw. zespołu abstynencyjnego, charakterystycznej grupy objawów fizycznych i psychicznych,
- zależność społeczna: chęć sprostania naciskowi grupy, uleganie modzie w odniesieniu do używanych środków psychoaktywnych¹².

Wymieniona – jako ostatnia – zależność społeczna oraz silnie z nią związana chęć akceptacji w grupie rówieśniczej i przejmowanie określonych wzorców zachowań stanowi z reguły najsilniejszą motywację do sięgania po środki psychoaktywne przez osoby nieletnie. W całym procesie uzależnienia zależność społeczna zazwyczaj pojawia się jako pierwsza, stopniowo dość szybko dołącza do niej zależność psychiczna, a na koniec najtrudniejsza do przezwyciężenia zależność fizyczna, tworząc najpełniejszy obraz uzależnienia.

W oparciu o analizę udzielonych w ankiecie odpowiedzi, najbardziej popularną używką, po którą sięgają badani nieletni, są papierosy. Ponad połowa z nich przyznaje, że jest uzależniona od nikotyny i deklaruje, że po papierosy sięga codziennie.

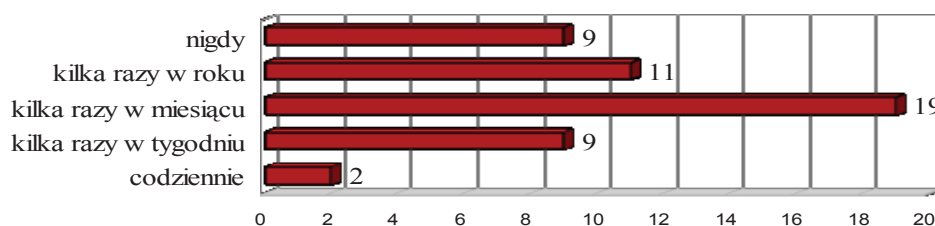
Wykres 6. Częstotliwość, z jaką badani nieletni sięgają po papierosy

¹¹ Z. Jurczyński, *Narkomania – podręcznik dla nauczycieli, wychowawców i rodziców*, Warszawa 2002, s. 12.

¹² Ibidem, s. 59.

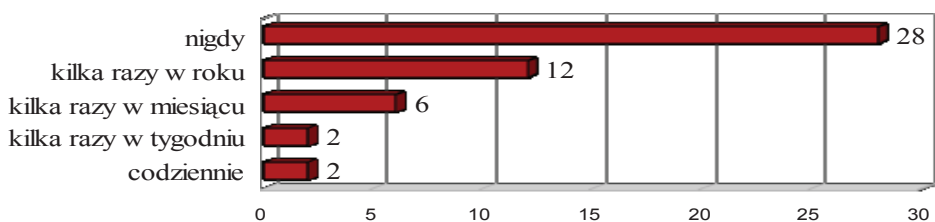
Kolejną co do popularności wśród nieletnich używką jest alkohol. Łatwy dostęp do napojów alkoholowych oraz uwarunkowania społeczne, takie jak kultura, nawyki i obyczaje związane z piciem, przyczyniły się do spożywania alkoholu nie tylko przez dorosłych, ale również nieletnich. Inicjacji alkoholowej dzieci i młodzieży sprzyja jego spożywanie w domu rodzinnym, w grupie rówieśniczej, a także w miejscach publicznych. Coraz częściej traktowany jest jako stymulator dobrej zabawy na dyskotekach i spotkaniach towarzyskich¹³.

Zdecydowana większość – bo aż 41 uczniów – ma już za sobą inicjację alkoholową. Po alkohol, najczęściej w postaci piwa, co najmniej kilka razy w miesiącu, sięga 19 z badanych. Oznaki poważnego uzależnienia alkoholowego powiązanego jednocześnie z uzależnieniem od narkotyków wykazuje 2 spośród badanych gimnazjalistów.

Wykres 7. Częstotliwość, z jaką badani nieletni sięgają po alkohol

Trzecią z kolei, pod względem popularności wśród badanej młodzieży, grupę substancji psychoaktywnych stanowią narkotyki. Ponad połowa ankietowanych – 28 osób, oświadczyła, że nigdy nie zażywała narkotyków. Pozostałe 22 osoby przyznają, iż miały już z nimi kontakt. Spośród nich, jak już wyżej wspomniano, 2 badanych wykazuje oznaki uzależnienia narkotykowego. Najpopularniejsze narkotyki to marihuana, amfetamina, haszysz, tabletki ekstazy.

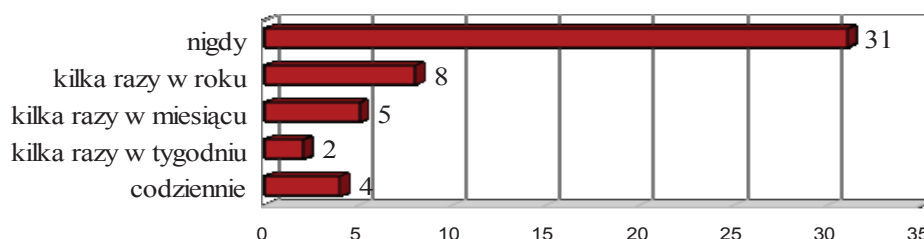

Wykres 8. Częstotliwość, z jaką badani nieletni sięgają po narkotyki

¹³ J. Kaleta, E. Mizera-Skrzyńska, op. cit., s. 14.

W przypadku substancji psychoaktywnych o wspólnej nazwie „dopalacze”, aż 40 badanych zadeklarowało, że nigdy ich nie próbowali. Podczas rozmów młodzi ludzie o dopalaczach wypowiadali się min. w następujący sposób:

Dopalacze to syf, nigdy nie wiadomo, co to jest i jak zadziała, a przy narkotykach sprawa jest jasna.

Wykres 9. Częstotliwość, z jaką badani nieletni sięgają po dopalacze

Na koniec dodać należy, iż w opinii ankietowanych leki psychotropowe nie cieszą się tak dużym zainteresowaniem, jak papierosy, alkohol czy narkotyki. Młodzież sięga po nie raczej okazjonalnie, najczęściej podbierając je członkom najbliższej rodziny.

Dorosłe otoczenie, sytuacja rodzinna badanych uczniów

Dziecko w ciągu swojego życia poddawane jest oddziaływaniom różnych środowisk wychowawczych. Ich wpływ zmienia się w zależności od etapu rozwoju, na którym się ono znajduje, jak również od indywidualnych doświadczeń życiowych. Rodzina należy do tych środowisk wychowawczych, których wpływ rozciąga się na okres całego życia jednostki. Sytuacja rodzinna jest jednym z czynników wywierających istotny wpływ na przebieg procesu socjalizacji dziecka. Środowiska rodzinnego nie można traktować jako sytuacji wychowawczej uformowanej raz na zawsze. Podlega ono pewnym przeobrażeniom pod wpływem różnych czynników – ekonomicznych, społecznych, jak również indywidualnych. Według B. Hołysta większość nieletnich przestępców wychowuje się w rodzinach o skumulowanych czynnikach negatywnych, takich jak: przestępcze wzorce zachowań, alkoholizm rodziców lub rodzeństwa, brak emocjonalnej więzi rodzinnej, zachowania agresywne, porzucenie rodziny przez jednego z rodziców. Wszelkie nieprawidłowości w kontaktach pomiędzy rodzicami

i dziećmi wywołują w dziecku poczucie zagrożenia, lęk i brak poczucia bezpieczeństwa, co przejawia się w różnych formach nieprawidłowych zachowań¹⁴.

Analizując środowisko rodzinne nieletnich objętych badaniem, zauważamy, że aż 23 ankietowanych nieletnich wywodzi się z rodzin rozbitych, przy czym w większości pozostają oni pod opieką matek. Idąc dalej, przyczyną rozwodów lub separacji małżeńskiej w przeważającej części przypadków była przemoc w rodzinie często powiązana z alkoholizmem sprawcy – ojca i męża, 18 uczniów wywodzi się z rodzin pełnych, rodzice 3 kolejnych żyją w konkubinacie, natomiast 6 wychowuje się w rodzinach zastępczych bądź też przebywają w placówkach opiekuńczych. Ograniczenie lub pozbawienie władzy rodzicielskiej sąd zastosował wobec 16 ojców, 3 matek oraz w kolejnych 3 przypadkach wobec obojga rodziców.

Kolejnym czynnikiem poddanym analizie jest ustanowienie przez sąd nadzoru kuratora nad rodziną nieletniego. Stałym nadzorem kuratora sądowego z powodu przemocy domowej, alkoholizmu jednego lub obojga rodziców, nieprawidłowej sytuacji opiekuńczo-wychowawczej małoletnich lub trudnej sytuacji bytowej objętych jest aż 19 rodzin z grupy badanych nieletnich.

Jeżeli chodzi o ocenę statusu ekonomicznego rodziny, 24 ankietowanych uważa sytuację materialną własnej rodziny jako „bardzo dobrą” i „dobrą”, 10 jako średnią, a tylko 16 jako „bardzo złą” i „złą”. Taki obraz po raz kolejny łamie stereotyp, który mówi, że w konflikty z prawem z reguły wchodzi osoba wywodząca się z uboższych warstw społecznych, zagrożonych marginalizacją. Na dość dobrą kondycję finansową rodzin nieletnich może w znacznej mierze wpływać fakt, iż większość mieszkańców miasta Jastrzębia-Zdroju, w szczególności mężczyzn, znajduje stałe zatrudnienie w przemyśle górniczym. Pozostałe branże, w których mężczyźni najczęściej znajdują zatrudnienie, to budownictwo, usługi remontowe i własna działalność gospodarcza – najczęściej związana z handlem. Tylko 21 matek badanych uczniów (mniej niż połowa) posiada stałą pracę, natomiast kolejne 7 pracuje dorywczo, aż 21 pozostaje bez pracy. Proporcje te odzwierciedlają duży stopień bezrobocia wśród kobiet na terenie Jastrzębia-Zdroju. Tendencja ta rysuje się wyraźnie m.in. w danych statystycznych PUP, gdzie od początku lat 90. kobiety stanowią około $\frac{2}{3}$ zarejestrowanych osób bezrobotnych. Tak więc ciężar utrzymania rodziny spoczywa głównie na mężczyznach. Mimo relatywnie dobrych zarobków w górnictwie, osoby z najbliższego otoczenia badanych uczniów – członkowie rodzin, dość często korzystają z różnych form pomocy socjalnej. Niemalże połowa rodzin korzysta z różnych form wsparcia oferowanych przez Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej,

¹⁴ P. Huget, *Rodzinne uwarunkowania zaburzeń w zachowaniu u dzieci*, [w:] B. Urban (red.), *Debiacje wśród młodzieży. Uwarunkowania i profilaktyka*, Kraków 2001, s. 193–194.

w 16 przypadkach jedno z rodziców pobiera alimenty z funduszu alimentacyjnego, 6 osób pobiera zasiłek dla bezrobotnych. Tylko w przypadku 17 rodzin nie odnotowano korzystania z jakiegokolwiek formy pomocy.

Powszechnie wiadomo, że dla młodego człowieka środowisko rodzinne jest pierwotnym i najważniejszym miejscem rozwoju osobowości, systemu wartości i wzorców zachowań w różnych sytuacjach społecznych. Niewątpliwie stanowi także źródło zaspokojenia różnorodnych potrzeb życiowych. Funkcjonuje jako całość, a jej członkowie wzajemnie oddziałują na siebie. W przypadku rodziny dysfunkcyjnej relacje rodzinne ulegają znacznemu zaburzeniu. Rodzina taka nie spełnia swoich podstawowych funkcji, uniemożliwia zaspokajanie potrzeb, prawidłowy rozwój oraz funkcjonowanie poszczególnych jej członków i często staje się źródłem negatywnych wzorców zachowań powielanych przez kolejne pokolenia.

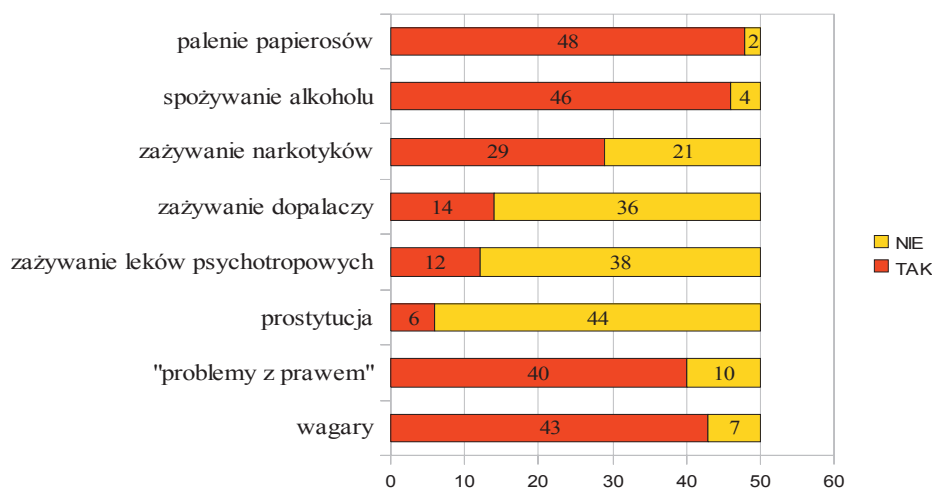
Jedno z pytań zawartych w ankiecie analizuje częstotliwość występowania pewnych negatywnych zachowań pojawiających się wśród członków najbliższej rodziny badanych nieletnich uczniów. Rozkład odpowiedzi na to pytanie obrazuje poniższy wykres.

Wykres 10. Zachowania przejawiane przez członków najbliższej rodziny nieletnich

W przypadku 47 ankietowanych, członkowie ich najbliższej rodziny palą papierosy, aż w 34 rodzinach pojawia się zjawisko nadużywania alkoholu, kolejny niepokojąco wysoki wskaźnik dotyczy występowania przemocy domowej – aż w 27 rodzinach! Dalej 21 nieletnich deklaruje, że w gronie najbliższych członków ich rodziny są osoby, które miały już tzw. „problemy z prawem”.

Dla porównania, poniższy wykres przedstawia rozkład odpowiedzi na pytanie dotyczące częstotliwości występowania podobnych zachowań wśród grupy znajomych, z którymi badani nieletni spotykają się prawie codziennie.

Wykres 11. Zachowania przejawiane przez grupę najbliższych znajomych nieletnich

Przypomnijmy, że badaniami zostali objęci uczniowie będący sprawcami czynów karalnych, sprawiający problemy wychowawcze i w wielu przypadkach wykazujący dodatkowe znamiona demoralizacji. Powyższy wykres stanowi zobrazowanie znamion demoralizacji, jakie najczęściej – dodatkowo poza popełnianiem czynów karalnych – wykazują osoby nieletnie. Palenie papierosów i spożywanie alkoholu wśród znajomych badanych nieletnich, w ich opinii, jest zachowaniem jak najbardziej normalnym, 40 ankietowanych oświadczyło, że w gronie ich znajomych znajdują się osoby, które już miały różnego rodzaju konflikty z prawem, w tym postępowania przed sądem rodzinnym. Powszechnym zjawiskiem są także wagary – 43 badanych twierdzi, że do grupy ich dobrych znajomych należą osoby, które wagarują, 29 respondentów ma także pośród swoich znajomych takich, którzy sięgają po narkotyki. Najczęściej jest to marihuana, haszysz, „ekstazy” i amfetamina. Rzadszym zjawiskiem jest zażywanie dopalaczy, leków psychotropowych i uprawianie seksu za pieniądze lub inne korzyści materialne.

Podstawowe problemy rozwoju dorastającej młodzieży skupiają się na budowaniu tożsamości i formowaniu centralnego, stabilnego systemu wartości. Ten trudny proces ma charakter intrapsychiczny i interpsychiczny, biorący pod uwagę wpływy czynników zewnętrznych o charakterze przede wszystkim społecznym i przebiegający na płaszczyźnie interakcji z innymi, rówieśnikami i dorosłymi członkami społeczeństwa¹⁵.

¹⁵ T. Kluz, *Zachowania dewiacyjne młodzieży w percepcji rówieśników*, Toruń 2005, s. 13.

Czy zatem porównując oba wykresy, należy się dziwić, że wyniesione z najbliższego otoczenia, z rodzinnego domu wzorce zachowań są tak często powielane przez młodych ludzi na co dzień, a także w ich późniejszym życiu?

Podsumowanie

Powyższy artykuł przedstawia jedynie niewielki fragment prowadzonych badań. Społeczna złożoność problemu sprawia, że przestępczość i demoralizacja nieletnich oraz jej korelacje z innymi komponentami rzeczywistości społecznej (np. sytuacją rodzinną, bezrobociem, patologiami społecznymi, przestępczością dorosłych) to obszerny przedmiot rozlicznych analiz, często o charakterze interdyscyplinarnym. Poszukują one skutecznych rozwiązań, szczególnie w kontekście działań wychowawczych spoczywających m.in. na instytucji szkoły.

Bibliografia

- Błachut J., Gabrele A., Krajeński K., *Kryminologia*, Gdańsk 2004.
- Czapiewska E., Czapiewski W., *Profilaktyka demoralizacji i patologii społecznej nieletnich w środowisku lokalnym*, Legionowo 1999.
- Gromek K., *Komentarz do Ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, Warszawa 2001.
- Hołyst B., *Przestępczość nieletnich* [w:], Pomykało W. (red.), *Encyklopedia pedagogiczna*, Warszawa 1993.
- Huget P., *Rodzinne uwarunkowania zaburzeń w zachowaniu u dzieci*, [w:] Urban B., (red.), *Dewiacje wśród młodzieży. Uwarunkowania i profilaktyka*, Kraków 2001.
- Jurczyński Z., *Narkomania – podręcznik dla nauczycieli, wychowawców i rodziców*, Warszawa 2002.
- Kaleta J., Mizera-Skrzyńska E., *Poradnik dla nauczycieli – zasady postępowania z dziećmi i młodzieżą*, Katowice 2005.
- Kluz T., *Zachowania dewiacyjne młodzieży w percepcji rówieśników*, Toruń 2005.
- Nowak A., (red.), *Zapobieganie demoralizacji i przestępczości nieletnich w świetle regulacji prawnych*, [w:] *Wybrane zjawiska powodujące zagrożenia społeczne (rozpoznawanie i przeciwdziałanie)*, Kraków 2000.
- Urban B., *Zachowania dewiacyjne młodzieży w interakcjach rówieśniczych*, Kraków 2005.

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 roku Kodeks karny (Dz. U. z 1997 r., nr 88 poz. 553 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich; tekst jednolity (Dz. U. z 2002 r., nr 11, poz. 109 z późn. zm.).

Streszczenie

Problemy współczesnej edukacji – przestępczość i demoralizacja wśród nieletnich uczniów

Narastanie zjawisk patologicznych wśród dzieci i młodzieży szkolnej oraz rosnące zagrożenie niedostosowaniem społecznym, przestępczość, demoralizacja, przemoc rówieśnicza i uzależnienia wśród uczniów – stają się coraz większym problemem społecznym. Brutalizacja zachowań młodych ludzi, stopniowe obniżanie się granicy wiekowej sprawców popełnianych przestępstw oraz osób nieletnich wykazujących znamiona demoralizacji coraz częściej skłaniają do refleksji nad poruszanym tematem. Artykuł przedstawia fragment prowadzonych w tym zakresie badań. Społeczna złożoność problemu sprawia, że przestępczość i demoralizacja nieletnich oraz jej korelacje z innymi komponentami rzeczywistości społecznej (np. sytuacją rodzinną, bezrobociem, patologiami społecznymi, przestępczością dorosłych) to obszerny przedmiot rozlicznych analiz, często o charakterze interdyscyplinarnym. Poszukują one skutecznych rozwiązań szczególnie w kontekście działań wychowawczych spoczywających na instytucji szkoły. Niniejszy artykuł przedstawia problem z punktu widzenia młodych ludzi – uczniów szkół, którzy z różnych powodów mieli nieszczęście wejść w konflikt z obowiązującym prawem, bądź to poprzez popełnienie czynu karalnego (przestępstwa lub określonego wykroczenia), bądź poprzez tzw. demoralizację i których sprawy ostatecznie zostały skierowane do rozpoznania przez sąd rodzinny.

Summary

Problems of modern education – delinquency and demoralization among adolescent students

Growth of pathologies among children and adolescents, and the growing threat of social maladjustment, crime, depravity, peer violence and addiction among pupils, are becoming more of a social problem. The brutalization of the behavior of young people, the gradual lowering of the age of perpetrators and minors showing signs of demoralization, make it more and more necessary to reflect on the topic. This article presents a fragment of research conducted in this area of studies. The social complexity of the problem makes juvenile crime and depravity, and its correlation with the other components of social reality (e.g., family situation, unemployment, social pathologies, and adult crime) a broad subject of numerous studies, often of an interdisciplinary nature. They aim to find effective solutions, particularly in the context of the educational role of the school. This paper presents the problem from the point of view of young people – students who, for various reasons, have unfortunately come into conflict with the law, either by committing a criminal offense (an offense or a specified infringement), or by the so-called demoralization, and whose cases were referred to Family Court for judgment.